

ANALIZA SOCIJALNE FUNKCIJE DISKURSA: MITSKI ELEMENT KOLEKTIVNOG IDENTITETA

Apstrakt: Istraživanje na mom podprojektu odvijalo bi se u nekoliko nivoa – od opštijih ka konkretnijim. Prvi bi nivo bio najopštiji i obuhvatao bi analizu koncepata, metodskih polazišta i teorijskih pretpostavki, od kojih su najbitnije: (1) da i jezik i mit imaju srodnu integrativnu društvenu funkciju i (2) da je zbog toga opravdan pristup analizi identiteta putem ispitivanja veze ova dva pojma.

Na drugom nivou bavio bih se sporovima u filozofiji jezika i epistemologiji, kao što su sporovi oko mogućnosti privatnog jezika, karaktera sleđenja jezičkih pravila, t. j. važenja takozvanog „objašnjenja većine“ i primene eksternih standarda u tumačenju jezičkih igara i životnih oblika.

Treći nivo čiji bi primena i razvijanje početnih pretpostavki, kao i značaj objašnjenja posledica sporova u filozofiji jezika po konkretne probleme individualnog i kolektivnog identiteta.

Ključne reči: diskurs, refleksija, mit, jezik, pravilo, zajednica.

1. Pristup

Na početku bih hteo da skrenem pažnju kako prevashodni cilj ovog teksta nije podrobno izlaganje vlastitog metodskog polazišta, niti mi je namera da prikažem strukturu pretpostavljene buduće studije detaljnije od nekog preliminarnog nacрта. Mislim da bi bilo zanimljivije eskivirati opšta mesta koja na neki način neizbežno opterećuju obrazloženja ovakve vrste. Zbog toga bih ovde pre svega hteo da objasnim, prvo, motiv zašto upravo diskurs i zašto mit i mitski aspekt identiteta u naslovu pod teme. Drugo, hteo bih da pokažem na podsticaje koji su inicirali da tematizujem određeni – sasvim specifični – krug diskusija i problema, koji se u ovoj sredini razmatrao tek sporadično. Treće, delimično ću ukazati na neke probleme, izložiti određena teorijska stanovišta, pa čak i skrenuti pozornost na pojedine primedbe koje bi se mogle uputiti kako intenciji teme, tako i vlastitom pristupu i teorijskom stanovištu koje zastupam, što ponekad poprma rezonancu govora advocatus

diaboli-ja. Svestan sam da ovakav prisup prevazilazi okvire pukog obrazloženja, no nadam se da će ova nedoslednost na taj način više podstaknuti interesovanje za temu.

Problem identiteta javlja se kao akutni društveni problem nezvan za naš kontekst i situaciju; pre bi se moglo reći da je to permanentni problem nastao raspadom tradicionalnih obrazaca identifikacije pojedinaca, rastakanjem običajnosnih formi društvene integracije. To je opšte mesto o kome je suvišna raprava. Ostaje ipak pitanje varijabilnosti promena u koje ulaze takva društva, različitih načina prihvatanja moderniteta, odnosno pitanje različitosti reakcija na modernitet. Kako je, recimo, došlo do toga da se na određenim prostorima i u određenim vremenskim periodima javljaju snažni antimodernistički pokreti? Tematski pristup koji bi preuzeo ne bi pledirao na sveobuhvatnost i definitivno otkrivanje odgovora, već bi razmotrio jedan od aspekata problema, a to je na koji način jezik vrši integrativnu funkciju, odnosno koji su to dominantni obrasci jezičkog delanja koji formiraju individualni i kolektivni – nacionalni, religiozni, politički itd. – identitet.

Pojmovno određenje: zašto mit i mitski identitet?

Jedan od preliminarnih ciljeva moje buduće studije biće eksplikcija veze jezika i mita, odnosno namera mi je da pokažem kako je ova veza tesnija no što izgleda, pa čak da su fenomeni jezika i mita neodvojivi. Razlog tome jeste što je mit uvek već u nekom (diskurzivnom) poretku, kao i da unutar svakog diskursa postoji utvrđena konceptualna shema, region čvrstog jezgra, koji ima bitne odlike mita time, što je, prvo, bar privremeno imunizovan od kritike i, drugo, što taj fiksirani segment diskursa ima, istovetno kao i mit, integrativnu društvenu funkciju. Može se uputiti zamerka da se radi o svojevrsnoj ekstravaganciji i neuobičajenosti pri ovakvom tretiranju značenja pojma mita. Opšteprihvaćeno značenje mita je, ipak, kompatibilno sa ovakvom upotrebom: njime se označava simbolička *naracija*, za razliku od simboličkog ponašanja (kulta, rituala) i simboličkih predmeta (ikona, hramova). Mit je, dakle, uvek već vezan za neki diskurs. Postoji još jedna spona mita i jezika: mitska naracija jeste samoopravdavajuća aktivnost; to znači da ona unapred već isključuje eksterno opravdanje. Ona se ne dokazuje, već pokazuje/objavljuje i posredstvom te objave, u

samom svom pojavljivanju stiče legitimaciju i autoritet, kao što i jednu jezičku igru konstituišu njena formativna pravila i ne može se objasniti jednom konstituentnom, obavezujućom metajezičkom igrom.

Ovakvom pristupu se, takođe, još može prigovoriti da je, usprkos neospornom diskurzivnom karakteru mita, sumnjivo pripisivanje mitskog aspekta samom diskursu i jezičkim pravilima. Bitan razlog u korist teze koju zastupam – da je govor o ovom aspektu diskursa legitiman – leži u tome, da nije moguće pronaći adekvatniji termin, koji bi označavao fiksnost jezičkih pravila i etabliranost značenja. Postoje jedino „related topics“, koji poseduju određenu značenjsku pozadinu sličnu pojmu mita. To su pojmovi poput dogme, standarda, norme, obrasca, paradigme, uzorka ili konceptualne sheme. Utisak je da svaki od ovih analogona pati od „viška značenja“ u odnosu na intenciju sadržanu u sintagmi „jezička pravila“. Svaki sa sobom, dakle, donosi i nešto neželjeno, što usmerava tok ispitivanja ka sasvim drugom pravcu. Tako, na primer, reč dogma upućuje više na sadržaj diskursa, a konceptualna shema na njegovu formu; pojam paradigme u kuhnovskom značenju možda je najbliži jezičkim pravilima, pošto je zajednička paradigma, poput određene jezičke igre, konstitutivna za identitet jedne zajednice. Pojam paradigme, ipak, više upućuje na fiksirane naučne standarde, norme i procedure i odnosi se na formiranje istraživačkih (naučnih) zajednica, dok jezička pravila pretpostavljaju jedan opštiji nivo.

Drugi pojmovni problem odnosi se na određenje pojma identiteta. Nerazlučiva od pojma identiteta, njegovog semantičkog sadržaja, pitanja njegove geneze i uobličavanja, jeste problematika subjekta, samosvesti, samoodređenja i samorefleksije. Problematizovanjem ovih koncepata sledi se ujedno i linija kontinuiteta filozofske tradicije sve do predstavnika Nemačke klasične filozofije, čime postaje nezaobilazno sučeljavanje sa tradicionalnim filozofskim pitanjima, kao i njihovo neizbežno revalorizovanje u svetlu promena nastalih usvajanjem novih paradigmi u filozofiji. Sa ovim je, takođe, povezana i kontroverza oko plauzibilnosti operacionalizacije tradicionalnog filozofskog instrumentarijuma u društvenoj teoriji i antropologiji, pošto se nameće pitanje opravdanosti upotrebe – odnosno dometa i primenljivosti u eksplicaciji savremenih društvenih tokova – takvih konceptualnih konstrukata kao što su, recimo, klasna svest, supstancijalna ljudska svojstva, istorijski subjekt itd. Ovim bi se ujedno tematizovao spor marksizma, komunita-

rizma i liberalizma u svetlu spora oko filozofskog fundiranja osnovnih polazišta društvenih nauka i političke filozofije.

Treba reći da pod pojmom identiteta ne podrazumevam ni logički identitet (kao saglasnost pojedinca sa samim sobom) niti psihološki (kao samoosećanje pojedinca), već imam u vidu specifični pojam identiteta kao društvene kategorije. Takav vid identiteta predstavlja određeni oblik samoreflektovanja vlastitog individualnog ili pojedinačnog položaja, njegovu samointerpretaciju i tretiranje sebe kao osobenog i individualnog entiteta, a ujedno podrazumeva i simbolički shvaćen identitet uloga, odnosno tretiranje sebe ili svoje grupe kao dela neke celine. To znači da identitet posmatram i kao specifični produkt određene *ideologije*, pošto u prvi plan stavljam struktuisano tumačenje kojim pojedinci i grupe određuju sebe u odnosu na druge članove zajednice i druge grupe, mada bih se suzdržao od redukcije identiteta na *vlastitu verziju* kojom pojedinac ili grupa sebe tumači, odnosno smatram da samoreflektujući moment u identitetu ne znači ujedno i svođenje identiteta na samorazumevanje. Spona sa mitom je i u ovoj tački evidentna: mit je oblik u kome pojedinci ili grupe formiraju, izražavaju i izlažu sliku o sebi, zbog čega je ispitivanje mita od presudne važnosti po razumevanje kako pojedinačnih društava, tako i kulture u celosti.

Problemski nivo: lociranje spora

Funkcija jezika kako je sagledavam u ovom radu jeste prevashodno društvena i zbog toga je moguće ovu poziciju okarakterisati kao socijalnu teoriju diskursa. U ovom delu teksta markirao bih konkretne probleme, kao i izazove, nedoumice i osporavanja koja su pratili i još uvek prate ovu teoriju. Prvi je problem povezan sa sporom oko tzv. privatnog jezika, koji je pokrenuo Wittgenstein u tzv. drugoj fazi svog stvaralaštva. Napuštanjem pozicije metodskog solipsizma kasni Wittgenstein odbacuje i svaku mogućnost jezika koji bi razumeo i kojim bi se služio samo jedan individuum. Oko validnosi ove pozicije vodile su se brojne polemike, pošto se ovde logički postavlja pitanje karaktera, pa i samog postojanja unutrašnjih stanja i ličnih doživljaja, odnosno – postavljeno u okvir problema identiteta – da li prelingvističko samoidentifikovanje i voljno-emotivno samoosećanje može da se smatra za istinski iden-

titet ili se radi samo o predstadijumima refleksivno određenog i prema drugima okrenutog identiteta? Da li je, ukoliko prihvatimo ovo drugo stanovište, identitet moguć jedino kao refleksivan, artikulirano izražen odnos prema sebi i drugima? Dalje, da li je interno stanje samoidentifikacije nužan uslov konstituisanja identiteta ili je moguće identitetu pristupiti eksterno, nezavisno od (samo)razumevanja pojedinca ili kolektiva?

Drugi se problem indirektno oslanja na prethodni i odnosi se na spor oko mogućnosti privatnog sleđenja jezičkih pravila. Postavlja se, naime, pitanje da li se normativnost pravila sastoji u konsenzusnom sleđenju većine, kao što tvrdi Winch, ili je ovde odlučujuća ustaljena praksa postupanja u skladu sa pravilom, što je stanovište koje zastupaju McGinn, Baker i Hacker. I ovaj spor ima značajne konsekvence koje zadiru u problem identiteta: on se direktno tiče pitanja autonomizacije identiteta, naime na koji je način i u kojoj meri moguće identitet odrediti i kao *spremnost da se zadate norme dovedu u pitanje* (Tugendhat). Konsenzusno stanovište bi – bar po nekim svojim konsekvencama – trebalo da implicira odbacivanje ove karakteristike i, u većoj ili manjoj meri, redukovanje identiteta na identifikaciju, na komformističko prihvatanje zatečenih društvenih standarda. Brojni autori, kao što je napr. Habermas, naznačuju da je to samo prima facie utisak, koji ne sledi nužno iz konsenzusne teorije, već je moguće i u okviru te pozicije legitimno postaviti autonomizaciju kao kriterijum identiteta. Dodatni bi uslov bio, recimo, da ta spremnost da se standardi problematizuju bude prepoznata kao takva od strane drugih pojedinaca ili grupa.

Sledeći spor relevantan po ovakvu teorju jezika jeste spor oko jezičkog naturalizma. Takozvani naturalizam apriorističkog tipa – bilo onakav kakav formuliše Kant, bilo taj koji zastupaju Chomsky, Fodor i njihovi sledbenici – direktno je suprotan socijalnom naturalizmu Strawsona ili Rortyja. Zastupnici prvog tipa naturalizma poriču bilo kakvu zavisnost kategorija, formi mišljenja, gramatičkih i mentalnih struktura od kulturnih konvencija, socijalnih činilaca, odnosno jezičke zajednice. Druga pozicija ističe krucijalnu ulogu interaktivnog jezičkog delanja, koje pretpostavlja postojanje jezičkih – socijalno formiranih i učvršćenih – institucija. Nešto smelija teza, koja takođe nije ostala bez značajnih zastupnika, govori da je veza između jezičkih i socijalnih institucija neposrednija nego što izgleda. Tako Winch tvrdi da, pošto su društvo i jezik

regulisani pravilima, demarkaciona linija između socijalne teorije, ontologije i epistemologije postaje suvišna.

Socijalna teorija jezika i znanja, koja polazi od poznog Wittgensteina, a nastavlja se preko njegovih interpretatora – od P. Wincha (u „The Idea of Social Science“) sve do D. Bloora (u „Wittgenstein: A Social Theory of Knowledge“), pretpostavlja da se sa svetom susrećemo jedino unutar jezičkih igara (Specht), odnosno da, po Weldonu, razmatrajući jezik filozofski mi u stvari razmatramo šta se računa kao ono što spada u svet. Prema ovoj teoriji, svaki partikularni sistem znanja jeste funkcija određenog društvenog reda. No ako je time izbegnuto poimanje znanja kao nečeg aistorijskog i vankontekstualnog, druga strana ovakve interpretacije pokazuje svoj relativistički obraz. Postaje nejasno, naime, kako spasiti objektivitet znanja ukoliko pretpostavimo kongruenciju društvenog reda i reda sistema znanja. Nije li time, prihvativši Winchovu sugestiju da je u proceni određenog društva nelegitimna bilo kakva primena eksternih standarda, eliminisana mogućnost primene *bilo kakvog* standarda koji bi pretendovao na opštost i objektivnost? Ovde se, takođe, postavlja i pitanje univerzalnih normi, odnosno egzistencije nekih opštih pretpostavki i obaveznih zahteva koji bi se postavljali svakoj kulturi i svakom članu zajednice. Ovaj deo spora kasnije će se perpetuirati i u poznatom sporu liberalizma i komunitarizma.

Sadržinski nivo: primena i razrada

Pošto se u ovom tekstu radi o obrazloženju i nacrtu teme, koji po svojoj funkciji ne može da pledira na rezime konačnog rezultata, ne bi bilo uputno, niti izvodivo, detaljno odrediti pravac kojim će se istraživanje kretati. Uzevši u obzir dužinu rada na projektu, ceo rad na temi podprojekta neće moći da izbegne, bar u nekom vidu, zadiranje i u ostale teme glavnog projekta. To se odnosi, pre svega, na već pomenuti i još uvek aktuelni i nerazrešeni spor komunitarizma i liberalizma. Ovo proširenje teme ima i svoja čvrsta opravdanja: čini se da je danas nemoguće ući u vode političke filozofije a da se bar jednom nogom ne zađe i u probleme koje animira ovaj spor. Drugo opravdanje leži u faktoru da se i neki od značajnih aktera spora, poput Taylora ili Habermasa, bave tematizovanjem socijalnih funkcija jezika.

Umesto zaključka, ukazao bih na koje bi predmete rezultati prethodnog istraživanja mogli da se primene i koje partikularne probleme bi ti rezultati ispitivanja mogli da obuhvate. Ove predložene predmete istraživanja, koji bi predstavljali svojevrsno proširenje teme, mogli bi da formilišemo i kao konkretne podteme ili nadopune projekta, no zasad predstavljaju samo preliminarne predloge za daljnje istraživanje.

1. *Specifikovana analiza socijalne funkcije diskursa.* Struktura diskursa se može razmatrati i preko njene integrativne funkcije, bilo kroz analizu mitskog jezika kao konstituenta poistovećivanja ja-identiteta sa mi-identitetom, bilo preko analize deskriptivno-argumentativne funkcije jezika, pomoću koje i u kojoj se formira mi-identitet određene partikularne intelektualne zajednice. Ovaj segment projekta odnosio bi se kako na religijski sadržaj mi-identiteta, mitske aspekte tradicionalizma i mistifikovanje tzv. „nacionalnih interesa“, tako i na problem intelektualaca sa opštim – civilizacijskim identitetom, posebnim – nacionalnim identitetom i pojedinačnim – profesionalnim identitetom.

2. *Radikalna transformacija, modifikacija ili prilagođavanje diskursa?* Radi li se o radikalnom prelomu u diskursu dominantne ideologije u odnosu na prethodnu ili se ideologija adaptirala istovetnoj „formaciji moći“? Radi li se o fundamentalnoj promeni diskursa (language change) ili o jezičkom pomaku (language shift)? Tematizovanje ovih pitanja sadržavalo bi i upoređivanje tradicionalnih integrativnih formi i identifikacionih obrazaca sa savremenim resp. aktuelnim konkretnim obrascima konstituisanja kolektivnog identiteta.

3. *Dominacija nacionalističkog diskursa kao reakcija na destruisanje pređašnjeg modela formiranja kolektivnog identiteta.* Postavlja se pitanje karaktera nove normativne strukture društva, kao i njene legitimizacije putem diskursa o nacionalnim i istorijskim pravima, vrednostima i interesima, a takođe i pitanje uporedivosti, kompatibilnosti ili inkompatibilnosti tog oblika kolektivističkog diskursa sa bivšom socijalističkom ideologijom. Na ovaj način tematizovala bi se i mogućnost formiranja alternativnog diskursa, u kome bi bile integrisane univerzalne (civilizacijske) norme i koji bi se suprotstavljao kolektivističkoj ideološkoj matrici preferiranjem principa autonomizacije, individuacije i ljudskih prava. U ovom kontekstu razmatrao bi se i odnos tradicionalizma i moderniteta u postkomunističkim zemljama, problemi utemeljenja norma-

ativnog poretka, pitanje prevrednovanja tradicionalnih kulturnih obrazaca, kao i odnosa nacije kao prirodne zajednice prema univerzalnim vrenostima. To ujedno podrazumeva pokušaj da se pokaže i razjasni zašto je došlo do provale iracionalnog nacionalističkog, odnosno kolektivističkog tipa identiteta, što znači i konkretno objasni zbog čega je u datom trenutku i na određenim prostorima došlo do ekspanzije ovakvog tipa diskursa, do toksidacije celokupnog diskursnog polja jednom vrstom govora koja potiskuje autonomnost pojedinca forsirajući konstituisanje identiteta kao pođređenosti celini, kao potpune vezanosti individue za kolektiv.

Odabrana literatura

- Bernstein, R.J., *Beyond Objectivism and Relativism*, Basil Blackwell Publisher Ltd. Oxford 1983.
- Bloor, D., *Wittgenstein: A Social Theory of Knowledge*, Macmillan, London 1984.
- The Linguistic Turn*, ed. by Richard Rorty, The University of Chicago Press, Chicago 1967.
- Kasirer, E., *Filozofija simboličkih oblika*, NIŠRO Dnevnik/Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1985.
- Kripke, S., *Wittgenstein on Rules and Private Language*, Basil Blackwell, Oxford 1982.
- Mead, G. H., *Mind, Self & Society*, The University of Chicago Press, Chicago 1959.
- Rorty, R., *Filozofija i ogledalo prirode*, Veselin Masleša, Sarajevo 1990.
- Rorty, R., *Konsekvence pragmatizma*, Nolit, Beograd 1992.
- Strawson, P. F., *Skepticism and Naturalism: Some Varieties*, Methuen & Co. Ltd., Wootbridge Lectures, London 1987.
- Tugendhat, E. *Samosvest i samoodređenje*, Istraživačko-izdavački centar SSOS, Beograd 1989.
- Winch, P., *The Idea of Social Science*, Routledge & Kegan Paul, London 1958.
- Vitgenštajn, L., *Filosofska istraživanja*, NOLIT, Beograd 1980.
- Wittgenstein, L., *The Blue and Brown Books, Preliminary Studies for the „Philosophical Investigation“* Basil Backwell, Oxford 1958.

- Wittgenstein, L., Zettel, Basil Blackwell, Oxford 1967.
Wittgenstein, L., O izvesnosti, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad 1988.
Wittgenstein: To Follow a Rule, ed. by S. H. Holtzman and Ch. M. Leich, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley 1981.

Michal Sládeček

AN ANALYSIS OF THE SOCIAL FUNCTION OF DISCOURSE:
MYTHOLOGICAL ELEMENTS OF A COLLECTIVE IDENTITY

Summary

The research within this subproject will be carried out on several levels – from more general to more concrete.

The first level is the most general and includes an analysis of outlines, methodological starting points and theoretical hypotheses. The following ones are the most important: (1) Language and myth have a common integrative social function, (2) therefore the approach to the analysis of identity through examination of the connection between these two notions is justified.

The second level covers the author's engagement in disputes in philosophy of languages and epistemology, as the disputes about the possibility of a private language, observance of the language rules, i.e. the validity of the so-called majoritarian account and application of external standards in the interpretation of language and forms of life.

The third level covers the application and development of initial hypotheses, as well as an explanation of the consequences of disputes in the philosophy of language for specific problems of individual and collective identity.

Key words: Discourse, Reflection, Myth, Language, Rule, Community